

справах і приносить задоволення учням, які бачать продукт власної праці. Адже В. О. Сухомлинський був переконаний, що творчість починається там, де інтелектуальні й естетичні багатства, здобуті раніше, стають засобом пізнання, освоєння, перетворення світу.

Висновки з даного дослідження й перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Отже, можна зазначити, що системне впровадження проектної технології в школі (починаючи з початкової ланки) сприятиме тому, що учні опановують її не тільки як навчальну технологію, а й як метод організації та планування своєї подальшої життєдіяльності, критичного мислення, уміння самостійно здобувати знання, творчо підходи до виконання навчальних завдань як активного виховного засобу.

Пріоритетними напрямами подальших досліджень вважаємо розробку відповідних педагогічних умов для роботи з проектними технологіями під час вивчення творів інших письменників в початковій школі, які забезпечать ефективну роботу над текстами різних жанрів, шляхи здійснення літературної освіти молодшого школяра, які сприятимуть застосуванню пошукових та репродуктивних

методів організації словесної творчої діяльності молодшого школяра.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бугайко Т. Ф., Бугайко Ф. Ф. Навчання і виховання засобами літератури / Т. Бугайко. – К.: Рад. школа, 1973. – 118 с.
2. Митник О. Я. Творча особистість: Методичні рекомендації. Навчальне видання / О. Митник. – К.: Друк. ім. М. П. Драгоманова, 2001. – 25 с.
3. Програма з літературного читання 2–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.mon.gov.ua/images/gr/pr/ykr_mova.doc. — Назва з екрану.
4. Сухомлинский В.О. Сердце отдаю детям / Сухомлинский Василий Александрович. – Київ: Радянська школа, 1988. – 270с. – (Першотвір).
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / Сухомлинський Василь Олександрович // Вибрані твори в п'яти томах. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.2. – 670 с.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / Сухомлинський Василь Олександрович // Вибрані твори в п'яти томах. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.3. – 669 с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах / Сухомлинський Василь Олександрович // Вибрані твори в п'яти томах. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.2. – 670 с.

УДК 37.091.4 Сухомлинський

ФЕНОМЕН "ДИТЯЧОЇ ІНТЕЛІГЕНТНОСТІ": ПЕРШОЕЛЕМЕНТИ ДОРОСЛІШАННЯ

Тетяна ДОВГА (Кіровоград)

В статті розкрито особливості наукового феномену "дитячої інтелігентності", вивченню якого в сучасних умовах сприяє використання інноваційних ідей В.О. Сухомлинського.

Ключові слова: інтелігентність, дитяча інтелігентність, дорослішання, освіченість, самопізнання, гідність, самоповага.

В статье раскрыты особенности научного феномена "детской интеллигентности", изучению которого в современных условиях способствует использование инновационных идей В.А. Сухомлинского.

Ключевые слова: интеллигентность, детская интеллигентность, взросления, образованность, самопознания, достоинство, самоуважение.

В сучасному розумінні інтелігентність – це соціальний і психологічний феномен, складна властивість особистості, яка притаманна лише окремим представникам соціуму та неоднозначно тлумачиться суспільством. Зазвичай, це ознака дорослої людини, особистості, яка досягла соціальної зрілості. Чи існує це явище у молодшому шкільному віці, який згідно з сучасними віковими періодизаціями сьогодні вже належить до "епохи дорослішання"? За відповіддю на це запитання звернемося до невичерпної скарбниці педагогічних ідей В.О.Сухомлинського.

Походження слова **Інтелігентність** (від лат. *intelligens* – *обізнаний, тямущий, розсудливий*) та його спорідненість зі словом **Інтелектуальність**

націлює також на зв'язок з поняттям **Інтелект**. Простежується очевидна кореляційна залежність між цими поняттями та інтелектуальними розвитком особистості. В повсякденному мовленні це слово використовується як синонім порядності, чесності, правдивості, шляхетності, принциповості, тактовності, совісності, що є ознаками високоморальної людини.

У визначенні поняття "інтелігентність" нерідко використовують ознаки, які вказують на розвиток розуму та ерудиції та характеризують інтелектуальну сферу особистості. Наприклад: "той, хто знає, розуміє, мислить", "розумний, начитаний, освічений". Водночас, вдаються й до якостей на кшталт "поміркований, культурний, вихований, цивілізований", що свідчать про

моральний розвиток та вихованість людини.. Як наслідок, маємо визначення пропонованого поняття, в яких поєднуються інтелектуальні та моральні характеристики особистості.

– *Інтелігентність* – освіченість, культурність, розумова розвиненість, підготовленість до розуміння теоретичних питань.

– *Інтелігентність* – сплав інтелектуальних якостей та етичних чеснот людини, що виражає високий рівень розумового розвитку та моральної культури особистості, виявляється в широкій ерудиції людини, багатстві її знань і внутрішнього світу.

– *Інтелігентність* – високий рівень розвитку інтелекту, освіченість, начитаність, вихованість, культурність, цивілізованість.

– *Інтелігентність* – схильність до розумових занять, осмислення соціальних процесів, здатність розглядати речі об'єктивно, абстрагуючись від себе і своїх потреб.

В "Українському педагогічному енциклопедичному словнику" зазначається, що "До числа основних ознак інтелігентності належить комплекс найважливіших інтелектуальних і моральних якостей: загострене відчуття соціальної справедливості, прилучення до багатств світової й національної культури та засвоєння загальнолюдських цінностей, слідування велінням совісті, тактовність і особиста порядність, ідейна принциповість у поєднанні з терплячістю до інакодумства. Інтелігентність – інтегральне поняття, що відображає високий рівень розумового розвитку й моральної культури особистості" [2, с.199].

Відомий російський дослідник поняття "інтелігентність" академік Д.С.Ліхачов охарактеризував цю людську якість у своїй праці "Письма о добром и прекрасном", яку він адресував молоді. Зокрема, в листі дванадцятому Человек должен быть интеллигентен" він пише, що характерними рисами інтелігентної людини варто вважати: "... сприйнятливість до інтелектуальних цінностей, любов до придбання знань, інтерес до історії, естетичне чуття..." [3, с. 52].

Д. С. Ліхачов наголошував на тому, що освіченість не можна плутати з інтелігентністю. На його думку, не будь-яку інтелігентну людини можна вважати освіченою, але для інтелігентної людини величезне значення має саме освіченість. Чим інтелігентніша людина, тим більше її тяга до освіченості, причому, чим більше знань у людини, тим легше їй здобувати нові, здатність набувати знання зростає в кожній окремій людині в геометричній прогресії [Там само].

Однак, учений звертав увагу молоді на таке: "Інтелігентність не лише в знаннях, а в здатності до розуміння іншого. Вона виявляється в тисячі і

тисячі дрібниць: у вмінні шанобливо сперечатись, поводити себе скромно за столом, у вмінні непомітно (саме непомітно) допомогти іншому, берегти природу, не смітити навколо себе – не смітити недопалками чи лайкою, дурними ідеями (це також сміття, та ще й яке!)" [Так само, с. 53].

Видатний український педагог В.О.Сухомлинського спеціально не досліджував феномен інтелігентності, але він писав про можливості її формування саме в шкільні роки, які вважав підготовкою до дорослого життя: "Школа – світ щасливого дитинства, але цей світ повинна освяяти думка про те, що діти завтра стануть дорослими. "Дорослі" думки, турботи, ідеї – все це поступово повинно входити в світ безтурботного дитинства" [9, с. 97].

Джерелом інтелігентності В.О.Сухомлинський називав навчання, під час якого дитина отримує радість пізнання, а її основами вважав освіченість, вихованість та культуру особистості (інтелектуальну, моральну, мовну, емоційну тощо). На думку педагога, зусилля вихователів повинні спрямовуватись на те, щоб діти стали освіченими людьми: "Справжню освіченість ми вбачаємо в гармонії: знання забезпечують оптимальний рівень загального розумового розвитку людини, а цей загальний розвиток, який досягається в процесі оволодіння знаннями, сприяє постійному зростанню здатності до оволодіння новими знаннями" [Так само].

Водночас, Василь Олександрович пов'язував освіченість з моральністю, вважаючи, що "... освіченість – це одна з найскладніших граней всебічного розвитку особистості. Без освіченості, без міцних знань, без багатой розумової культури і різнобічних інтелектуальних інтересів немислимо в наш час підняти людину на високу сходинку моральної гідності" [Так само, с. 204].

Універсальним засобом отримання знань В.О.Сухомлинський вважав читання, яке ототожнював з мистецтвом: "Уміння вільно, свідомо, виразно читати – це один з засобів запобігання розумовій інертності й відсталості. Це також стежинка, йдучи якою, людина піднімається до вершин інтелектуальної культури. ... не можна жити, не можна бути щасливим, не вмючи читати. Той, кому недоступне мистецтво читання, – невихована людина, моральний невіглас" [10, с. 588].

За переконанням ученого, людині недостатньо вміти читати літературні твори, треба зуміти прочитати внутрішній світ інших людей. І тоді це вміння стає не лише показником інтелектуальної культури людини, а й свідченням рівня її вихованості та емоційної культури: "Ми вчимо читати почуття людей –

радість, біль, образу, незрозуміння, збентеження, сором і багато-багато інших – в їх очах, у безкінечно різноманітних тонах, у напівтонах голосу; ... Ми вчимо взаємного людського проникнення – так я називаю здатність приймати близько до серця радощі й прикрощі іншої людини. Ще раз повторюю: виховуванним стає лише той, хто бачить світ не лише очима, але й серцем: якщо ж серце сліпе й глухе, то очі нічого не бачать. Емоційне невігластво породжує байдужість, безсердечність: людина серед людей, буває, почуває себе, як у пустелі" [8, с. 192-193].

Розвиток інтелекту невіддільний від чуттєвого розвитку особистості, інтелектуальна культура пов'язана з емоційною: "Тонкість почуттів, переживань, емоційно-естетичного ставлення до навколишнього світу й до самого себе залежить від культури відчуттів і сприймань. Чим тонші відчуття і сприймання, чим більше бачить і чує людина в навколишньому світі відтінків, тонів і напівтонів, тим глибше виражається особиста емоційна оцінка фактів, предметів, явищ, подій, тим ширший емоційний діапазон, який характеризує емоційну культуру людини" [7, с.502].

Для емоційного збагачення особистості необхідне пізнання людини людиною, яке полягає в проникненні розуму й серця в духовний світ (думки й почуття) іншої людини. В.О.Сухомлинський націлював учителів Павлівської школи на пізнання емоційної сфери кожного учня, опікувався емоційним життям дітей: "З кожним роком я все більше переконувався, наскільки важливо вчителю знати, **як спілкується** кожна дитина з оточуючим світом – джерелом думки, мислення, розумового розвитку. І я й інші вчителі з гиркотою думали про те, як мало ми знаємо дитину, що переступила поріг школи, стала учнем. По суті, ми про неї нічого не знаємо, вона для нас книга, повна таємниць, бачимо ж ми лише обкладинку цієї книги, а обкладинка не завжди розкриває зміст. Щоб пізнати дитину, щоб прочитати хоча б перші сторінки невідомої для нас книги, треба зрозуміти, **як дитина бачить оточуючий світ**" [4, с. 52].

Водночас, Василь Олександрович закликав дітей не бути байдужими до того, що їх оточує, заохочував до спостереження явищ людського життя та філософсько-етичних роздумів про людську сутність. Як педагог і письменник, він створив самобутню філософію для дітей, яка знайшла своє вираження в художніх мініатюрах, зібраних у "Хрестоматію з етики". Наводимо приклад одного з оповідань.

Дві сторінки книги

На столі лежала велика гарна книга. В ній йшлося про Великого й Мудрого. Особливо

гарною була перша – Титульна Сторінка. На ній золотими літерами було написано назву книги. Під заголовком намальовано мармуровий пам'ятник Великому й Мудрому та написано його ім'я. Внизу намальоване сонце.

Загордилась Титульна Сторінка, каже:

– Всі інші сторінки – нічого проти мене. В мені вся краса. Люди лише тому й читають цю книгу, що перша сторінка настільки гарна.

Почула похвалу остання сторінка й каже:

– Нехай прочитають люди і скажуть, що хорошого в цій книзі.

Приходили люди – ті, хто створює хліб і машини, читали книгу й говорили:

– Титульна Сторінка гарна, а книга порожня. – І припинили відкривати книгу. Остання сторінка й говорить:

– Про Великого й Мудрого повинна бути й книга мудра. Хай нікого не обманює Титульна Сторінка [12, с. 169].

В.О.Сухомлинський спонукав своїх вихованців не лише до пізнання світу людей і речей, але й до самопізнання – проникнення у власний внутрішній світ, пошук людиною свого *Я*. На думку педагога, "... внутрішнє *Я* особистості – складний світ поглядів, переконань, звичок, моральних оцінок, які склалися в індивідуальній свідомості. Це винятково важлива, ще дуже мало досліджена сфера виховного процесу, від якої вирішальною мірою залежить те, що можна назвати *вихованістю* особистості" [9, с.96].

Свого часу Василь Олександрович звертав увагу вихователів на наявність у дітей таких якостей, як гідність, самоповага. Він писав: "Прекрасний супутник усвідомлення вихованцем власного становлення – самоповага, зародження почуття власної гідності. Тільки там, де вихованець поважає себе, можливе самовиховання. І чим глибше почуття самоповаги, тим більше чутливості, сприйнятливості до ваших настанов: виховувати себе слід ось так. Там, де немає самоповаги, людина залишається глухою до ваших повчань і порад" [4, с.114].

Інноваційним, з нашого погляду, є твердження видатного педагога, яке стосується почуття самоповаги в дитячому віці: "Я б назвав самоповагу *дитячою інтелігентністю* (курсив наш). Це душевна м'якість, помножена на чистоту думок, спонукань, намірів. Тут ми маємо справу з найцікавішою в школі справою – справою, яка заслуговує на величезну увагу, але, на жаль, маловивченою – дитячою розумовою працею, точніше з відображенням цієї праці в емоційній сфері – з **інтелектуальними почуттями**. Повага до самого себе народжується з радості пізнання, джерела дитячої інтелігентності. Якщо ж навчання не приносить

радості, навпаки, обтяжує, то людина стає байдужою до самої себе – про жодне самовиховання не може бути й мови. Найважливіше завдання педагога як вихователя полягає в тому, щоб оберігати в юному віці вогник світлих інтелектуальних почуттів" [Так само, с.115].

Отже, серед сутнісних рис особистості, які можуть вважатися проявами інтелігентності в дитячому віці, В.О.Сухомлинський виокремлював почуття самоповаги та власної гідності. Проаналізуємо, в якому науковому контексті розглядаються ці якості сучасними вченими.

Зусилля багатьох представників сучасної психолого-педагогічної науки наразі спрямовані на дослідження процесу самопізнання особистості та розвитку Я-концепції (динамічної системи уявлень людини про саму себе, до якої належить як власне усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших якостей, так і самооцінка). Формування в дитини позитивної Я-концепції є одним з найвагоміших завдань сучасної особистісно-орієнтованої моделі виховання, важливою умовою здійснення самовиховання – усвідомлення вихованцем власного становлення, поєднання виховання з самовихованням.

Останнім часом з'явилися дослідження знаних українських учених, присвячені формуванню позитивної Я-концепції у молодших школярів.

Як стверджує академік І.Д.Бех, Я-концепція – відносно стійка, більшою чи меншою мірою усвідомлювана, неповторна система уявлень індивіда про себе, на основі якої він буде взаємодію з іншими людьми і ставиться до себе. Вона містить у собі: когнітивний компонент (уявлення про свої якості, здібності, зовнішність, соціальну значущість, тобто самосприймання); емоційний компонент (самоповага, самолюбство, самоприниження тощо); оцінно-вольовий компонент (прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу та ін.) [1, с. 67].

У зв'язку з цим академік О.Я.Савченко зазначає: "У формуванні позитивної "Я-концепції" молодших школярів виключно важлива роль належить вчителям і батькам, дитячим громадським організаціям, якщо в школі і вдома створюються сприятливі умови для виникнення й зміцнення у дітей самоповаги і взаємоповаги, якщо вони неодноразово переживають почуття успіху, відчувають щире ставлення і вболівання дорослих за себе, це є найкращим шляхом для формування у наших вихованців адекватної самооцінки і бажання ставати кращими" [5, с. 106].

Видатний педагог-гуманіст В.О.Сухомлинський виключного значення

надавав гуманним методам у вихованні дітей. Зокрема, самоповагу він вважав надзвичайно тендітною річчю, яка потребує тонких виховних засобів і не терпить "грубого", "сильного", "вольового" втручання. "Виховання ласкою – це утвердження самоповаги. Я не вірю в успіх покарання, в якому є хоч крапля приниження людської гідності. А це приниження саме й починається там, де щось недобре, що є в душі дитини, виставляють напоказ, вивертають дитячу душу. Я не вірю в покарання, якщо воно влучає в серце, залишає біль, відкладається в пам'яті образу. Страшно уявити собі людину зі здерев'янілим і озлобленим серцем, виховану з допомогою "моральної палиці"..." [8, с.153].

Свої погляди на виховання Василь Олександрович висловлював під час бесід з молодими педагогами: "Мистецтво виховання полягає в тому, щоб людина, яку ми виховуємо, олюднювала світ речей, що оточують її, через ставлення до речей вчилася правильно, по-людському ставитися до людей. Дитина повинна "одухотворювати" речі, які входять в її життя, повинна відчувати в них людське – розум, мудрість, любов до людей. Якщо дитина цього не переживає, їй буде чужа справді людська тонкість натури, чутливість сприймання, у ній утвердиться те, що можна назвати моральною товстошкірністю, а по суті це і є моральне невігластво" [10, с.453].

Величезного значення надавав В.О.Сухомлинський залученню дітей до світу прекрасного: "Уже в дошкільному й молодшому шкільному віці, коли відбувається становлення свідомості, почуттів, волі особистості, винятково важливо, щоб дитина відчувала прекрасне, захоплювалась ним, дивувалась з нерукотворної краси природи і прекрасних творінь людських рук і розуму. Подив, благоговіння перед прекрасним – це те, без чого немислиме становлення справжньої культури інтелектуальних і моральних почуттів" [9, с.180].

Педагог-гуманіст був переконаний: "Немає дітей обдарованих і необдарованих, талановитих і звичайних. Обдаровані, талановиті всі без винятку діти. Розпізнати, виявити, розкрити, виростити, виплекати в кожного учня його неповторно-індивідуальний талант – це означає піднести особистість на високий рівень розквіту людської гідності" [6, с. 96].

Ідеї видатного українського педагога підтримуються й розвиваються його сучасниками й послідовниками, зокрема: "Якщо вона (людина) зможе ...замилуватись красою природи, зрозуміти характер та індивідуальність іншої людини, допомогти їй, не виявить грубощів, байдужості, зловтіхи, а оцінить іншого гідно, якщо вона виявить повагу до культури минулого, навички вихованої людини,

відповідальність у вирішенні моральних питань, багатство і точність свого мовлення – розмовного й писемного, – ось це й буде інтелегентна людина" [3, с. 52–53].

Висновки. Феномен "дитячої інтелегентності" продовжує залишатись у полі зору представників сучасної науки й практики, а педагогічні витоки цього неоднозначного явища, як і раніше, криються в багатогранному досвіді В.О. Сухомлинського.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. / І.Д.Бех. – К.: Академвидав, 2012. – 256 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й виправлене / С.У.Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с.
3. Лихачев Д.С. Письма о добром и прекрасном / Д.С.Лихачев // Сост. и общая ред. Г.А.Дубровской. – Изд. 2-е, доп. – М.: Дет. лит., 1988. – 238 с.
4. "Обережно: дитина!": В.О. Сухомлинський про важких дітей: тематич. зб. / упоряд. Т.В.Філімонова; за наук. ред. проф. О.В.Сухомлинської. – Луганськ: Державний заклад

"Луганський національний університет імені Тараса Шевченка", 2008. – 264 с.

5. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти / О.Я.Савченко. – К.: СПД "Цудзинович Т.І.". – 2007. – 204 с.

6. Сухомлинський В.О. Людина неповторна / В. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.5. – С. 80–96.

7. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.3. – С. 283–582.

8. Сухомлинський В.А. "Не только разумом, но и сердцем...": Сборник статей и фрагментов из работ / Сост. и авт. предисл. Л.В.Голованова. – М.: Мол. гвардия, 1986. – 207 с.

9. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.1. – С. 55–206.

10. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором / В. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.4. – С. 393–626.

11. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.3. – С. 7–279.

12. Сухомлинський В.А. Хрестоматія по етике / Сост. О.В. Сухомлинская. – М.: Педагогика, 1990. – 304 с.

УДК 37.011.3 – 051: 37.013

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОСТІ ПЕДАГОГА В КОНТЕКСТІ ІДЕЙ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Микола ДУБІНКА (Кіровоград)

У статті розглядається проблема творчості педагога, розкриваються її характерні особливості у світлі ідей гуманістичної педагогіки видатного Вчителя В.О. Сухомлинського.

Ключові слова: творчість, творчий педагог, характерні особливості творчості, гуманістична педагогіка, В.О. Сухомлинський, Павлівська середня школа.

В статье рассматривается проблема творчества педагога, раскрываются ее характерные особенности в контексте идей гуманистической педагогики выдающегося Учителя В.А. Сухомлинского.

Ключевые слова: творчество, творческий педагог, характерные особенности творчества, гуманистическая педагогика, В.А. Сухомлинский, Павлышская средняя школа.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку шкільної освіти серед різноманітної кількості важливих педагогічних проблем, що потребують негайного розв'язання є проблема творчості у діяльності педагога, адже від цього багато в чому залежить власне продуктивність освітнього процесу. Значний інтерес для сучасної педагогіки як у теоретичному, так і в практичному планах, мають праці, ідеї В.О. Сухомлинського, де знаходимо глибоку психологічну інтерпретацію сутності педагогічних явищ, закономірностей, глобальних педагогічних проблем, де однією і є проблема творчості педагога.

Дослідження ряду науковців підтверджують незаперечність твердження, що педагогічна

творчість починається з глибокого розуміння вчителем сутності власних педагогічних дій в умовах цілісної системи роботи. Не випадково, В.О. Сухомлинський стверджував, що кожен учитель має бути креативним щодо здійснення ідей. Адже роль учителя в суспільстві надзвичайно вагомий, бо саме він, як писав учений, «вищує, виховує, виряджає в життя», несе «в народ світло знань, науки».

Об'єктивна необхідність педагогічної творчості зумовлена як складністю й різноманітністю поставлених завдань, так і тим, що вчителі, які досягли рівня творчої індивідуальності, здатні значно ефективніше формувати особистість своїх учнів.